

De Streek tijdens de reformatie (1550-1610)

Hoe is de scheiding van de algemene (Katholieke) Christelijke kerk in een Katholieke en een Protestantse kerk van omstreeks 1560 tot 1590 in de dorpen van de Streek verlopen. Is het zonder strijd gegaan of is er een Beeldenstorm geweest? Hier een relaas.

Voor de reformatie

Zoals overal elders stond het geloofsleven in West-Friesland en in De Streek in de jaren voor de Reformatie (1550-1610) op een laag pitje. De kerken werden slecht bezocht. En de geloofsverplichtingen die toen voor iedereen golden werden maar ten dele nagekomen. Enkele uitzonderingen daargelaten nam men het niet zo nauw. De aangestelde priesters namen het ook allemaal luchtig op. Volgens de gezaghebbende katholieke historicus Rogier was er in die tijd maar een op de tien priesters die werkelijk de zielzorg uitoefende bij hun parochianen. De rest studeerde wat, deed niets, of vulde de tijd met weinig verheffende zaken.

Wel brachten de parochies in De Streek hun jaarlijkse lasten gemakkelijk op. Het werd betaald uit de opbrengst van landverhuur en de collectes. De kerklasten bestonden uit de toelage voor de pastoor en de kerkbelasting aan de deken van Hoorn en het kapittel van Utrecht.

Pastors

De pastors van de enig toegestane religie in de Westfriese dorpen waren over het algemeen laag opgeleid en niet van een altebeste gehalte. Na voordracht, dikwijls van een zoon van eigen parochie, door een aantal van de parochianen, werd hij in zijn parochie geïnstalleerd door de deken van Hoorn. Deze moest toezien of het in zijn dekenaat ordelijk verliep. Deze kerkleider werd per zeven jaar benoemd. Voor zo'n ambtstermijn moest door de kandidaat-deken eerst flink wat geld aan het kapittel in Utrecht betaald worden. De nieuw benoemde pastors moesten op hun beurt weer aan de deken betalen. Sommigen van deze pastors benoemden daarna een vervanger in hun parochie, die het werk voor minder geld deed. Het voordelige verschil ging in de zakken van de pastors. De geestelijke ambten waren als het ware een belegging geworden.

Deken

Ook bij aanvragen van dispensaties bij de deken (vrijstelling van religieuze verplichtingen) was het de gewoonte geworden om daarvoor grote bedragen te vragen. Deze geldzucht leidde er toe dat tegen deze praktijken geprotesteerd werd. Meerdere malen vroegen stadsbestuurders van Enkhuizen, Hoorn en Medemblik vervanging van de deken van Hoorn aan bij het Domkapittel in Utrecht.

Zoals bij deken Pieter Ruych (1526-1537) die ruzie kreeg met zijn parochianen uit Nieuwe Niedorp, omdat de plaatsvervanger die hij stuurde daar niet werd geaccepteerd. Zijn opvolger, Mr. Gerbrand Scagen (1537-1544) gaf allerlei onrechtmatige dispensaties af tegen geldbedragen. Hij verkocht ook de pastorsambten aan de hoogste bidder. Deken Johannes Graef (1553-1556) deed het niet veel beter. Hij ging voor de grootste bonussen. Op het laatst werd hij door de stedelijke overheid gevangen gezet, samen met zijn zoon Mr. Sybrand, die ook priester was. Bij hun proces (1557-1559) kwamen vele misdrijven aan het licht¹⁾.

Pastoor Pietersz. van Grootebroek

Pastoor Pietersz. van de Sint Johannes de Doper parochie in Grootebroek was wat dat betreft ook een kind van zijn tijd. In de jaren tussen 1542 en 1554 kwam hij tientallen malen voor op de schepenrollen (verslagen van de plaatselijke rechtbank) van de stad Grootebroek. Vele malen moest deze geboren en getogen Grootebroeker verschijnen wegens beledigingen en vechtpartijen met een burgemeester of met een schepen (wethouder). Zelfs met de schout (politie), Andries van Nes, van de Stede maakte hij ruzie. Bij de rechtspraak die daarop volgde verklaarde de pastoor dat hij zich niet verplicht achtte om zich voor de openbare wet te verantwoorden. Met andere woorden: hij voelde zich boven de wet

Tekening van H. de Winter, 1743.
 Links de oude kerk van Grootebroek, gezien vanuit het noordoosten. Het pand met het uithangbord is de herberg 'De Zwaan'. Het tweede pand rechts daarvan is het toenmalige raadhuis. collectie Westfries Archief

verheven vanwege zijn functie van pastoor. Nadat deze pastoor een stuk grond had gekocht, moest hij een bedrag betalen (overdrachtsbelasting) aan de overheid. Dat was hij niet van plan. Daarop gingen burgemeester Cornelis Jansz. en oud-burgemeester Broer Hercxz. op 3 september 1548 naar zijn woning. Bij de woordenwisseling die daarop volgde kwam het zelfs tot een vechtpartij tussen de burgemeester en de pastoor. 'Het was een schande voor de stad' concludeerde de schepenrechtbank. Pastoor Pietersz. had Cornelis Jansz. uitgemaakt voor een dief, hem van de straat gejaagd en tot in zijn huis nageroepen. De stadsbestuurders waren de streken van hem beu en veroordeelden hem op 6 januari 1549 tot een hoge boete. Dat wilde pastoor evenmin betalen, zodat de stadsbestuurders de grond, waarom het uiteindelijk ging, in beslag namen. In juni 1552 had schout Andries van Nes enige burgers gewaarschuwd omdat zij zich niet hielden aan hun

burgerplichten. Daarop hadden die burgers, waaronder pastoor Pietersz., staan schreeuwen en schelden tegen de schout. Die had daarop een klacht ingediend tegen Jacob Pietersz. die 'abuselick ende qualick' gesproken had op Andries van Nes. De rechtbank van de stad bestond uit de heren schepenen Jan Claesz., Outger Jacobsz., Zylbe Zibelsz., Outger Jansz., Meindert Riewerdsz., Volkert Dircxz. en Jan Pieter Maertensz. Zij hadden de klachten onderzocht en hun oordeel was dat de pastoor een openlijke berisping moest hebben voor zijn onbesuisd optreden, omdat hij door zijn positie ruzie en ongenoegen in de hand werkte²⁾.

Niet alleen geschillen met pastoor Pietersz. en het stadsbestuurders komen in de rollen voor. Ook geldelijke kwesties tussen hem en zijn medegeestelijken en kerkvoogden werden voor deze rechtbank uitgevochten. Het opvliegende karakter en de zucht naar aardse goederen van deze pastoor heeft het beeld van een man Gods voor de Strekers niet versterkt³⁾.

Monniken

In dezelfde tijd leefden even verderop in het Augustijnenklooster van Enkhuizen (klooster ten zuiden van de Zuiderkerk) de broeders op zo'n manier dat zij, in plaats van een deugdzaam leven te leiden en een voorbeeld te zijn voor de bevolking, voortdurend in dronkenschap waren.

Er was zelfs een rijmpje⁴⁾ van hen in omloop:

*De monniken van 't monniken convent
 Die waeren tot sterken drank gewent.
 Sij hadden drie groote kannen.
 Die hadden naemen als mannen.
 De eene hiete Huige mondt.
 De tweede hiete Maeke blij.
 De derde hiete Drinkte om.*

Nieuwe religie

Een alternatief voor dit soort van pastoors en het oude geloof kon niet uitblijven. Het werd geboden door de verkondigers van een nieuwe religie, zoals mandenmaker Jan Arendsz. uit Alkmaar. Hij preekte op 14 juli 1566 in het openbaar over een andere

manier van geloven. Uit veiligheidsoverwegingen deed hij dit net buiten het rechtsgebied van Hoorn, tegenover het klooster van de Windesheimer kanunniken in Blokker. Daar kwamen veel mensen op af. Wel 4000 personen werd er gezegd. Maar dit getal zal wel gekleurd zijn door de berichtgever. Een week later, op 21 en 22 juli 1566 predikte ook Pieter Cornelisz. Scheltius zijn eerste openbare preek op 'de Groene Wijsent achter Grootebroek'. Deze plaats was net weer buiten de rechtsgrenzen van de

Tekening van A. Zeeman, 1726.
Kerk van Bovenkarspel, op 'hoek van 't padje',
gesloopt in 1865. collectie Westfries Archief

stad Enkhuizen. Ook hier kwam veel volk, te voet en per schuit, luisteren naar wat daar verteld werd⁵⁾.

Het bleef niet bij die ene keer. Telkens werd er weer gepreekt. In Bovenkarspel, Lutjebroek of in Hem. 'Daerna is er meest alle Sondagen gepredikt somtijds tot Hem, of tot Binnenwijsing, of Lutkebroek, of tot Bovencarspel'⁶⁾.

Velen kwamen uit belangstelling naar deze predikaties luisteren. Mensen wilden toch horen wat deze nieuwlichters naar voren konden brengen tegenover het oude geloof. Voor de meesten zal het wel nieuwsgierigheid en vermaak zijn geweest. Veel gevolgen van deze predikaties zijn er in De Streek dan ook niet geweest. Een klein aantal mensen hing na de predikaties de nieuwe religie openlijk aan. In het dorp Hoogkarspel werden de meeste aanhangers van de nieuwe religie gevonden. In de andere dorpen bleef men vrij onverschillig tegenover de nieuwe manier van geloven. Of men

durfde niet openlijk voor zijn overtuiging uit te komen.

Want na de beeldenstorm van 1566 in de Zuidelijke Nederlanden was het over met de betrekkelijke geloofsvrijheid hier ter plaatse. Met de komst van de Spaanse hertog van Alva in de Nederlanden werd de Inquisitie (Bloedraad) onder leiding van Ruard Tappert stevig in het zadel geholpen. Nu moesten openlijke aanhangers van het nieuwe geloof zich verantwoorden bij de Inquisitie voor een verspreking of openlijke twijfel. De uitspraken van deze wrede rechtbank waren ongewis.

Vanwege dit gevaar hebben honderden (350) burgers van Enkhuizen have en goed verlaten om in de winter van 1567-1568 over de dichtgevroren Zuiderzee naar Emden te vluchten⁷⁾.

Enkhuizen

Anders dan in De Streek stond een fors aantal inwoners van de handels- en vissersstad Enkhuizen al voor de reformatie van 1572 welwillend tegenover de geluiden over een ander manier van geloofsbeleving. Bekend is dat de pastoor Jan van Enkhuizen, die enige 'pauselijke doolingen' aan de kaak had gesteld, daarvoor naar Utrecht werd geroepen om uitleg van zijn uitspraken te geven. Zijn parochianen namen hun vrijzinnige pastoor echter in bescherming. Later kiest de parochie van de Sint Pancratiuskerk Cornelis Cooltuyn tot hun pastoor. Deze jonge en vooruitstrevende priester nam ook geen blad voor zijn mond. Sommigen namen daar aanstoot aan en gaven de inhoud van zijn preken door aan de Inquisitie. De moeilijkheden bleven voor hem dan ook niet uit. Maar het hoofd van de Inquisitieraad, Ruard Tappert, ook afkomstig uit Enkhuizen, streek over zijn hart zodat Cornelis ongedeerd terug kon keren naar zijn geboortestad Alkmaar. Op diezelfde post wordt later in 1561 Andries Dirkz. Castricum benoemd. Deze pastoor was eveneens een man die zijn woorden niet op een weegschaal legde.

Tekening Cornelis Pronk, 1729.
Deze kerk stond op de plaats waar nu in Lutjebroek 'Bessie' staat. De kerk staat hier parallel aan de hoofdweg. De katholieke kerken werden altijd gebouwd met het priesterkoor op het oosten gericht. Links, achter de schuur, een ophaalbrug over de 'Kerksloot'. coll. Westfries Archief

Na de reformatie, toen de Calvinisten het in Enkhuizen voor het zeggen kregen, is hij predikant geworden in de nieuwe kerkelijke gemeente.

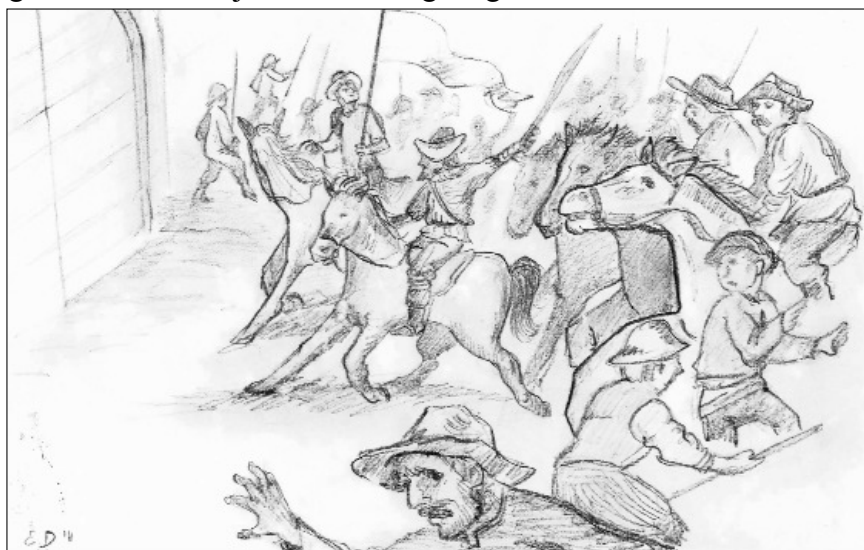
Toch was het resultaat van al deze jarenlange predikingen wat mager. Op een inwonerstal van 5000 waren er in Enkhuizen na de 'woelingen' slechts 340 mensen, of slechts 7%, die overtuigd meelingen met de nieuwe religie. Vanwege het lidmaatschap van de nieuwe kerk waren de namen van deze calvinisten bekend. Daaruit blijkt dat zij niet al te belangrijke burgers waren voor de stad. Toch stond het stadsbestuur in 1572 na de reformatie volledig achter de gereformeerde gemeenschap⁸⁾.

Vanwege de sluimerende sympathie voor een nieuwe tijd waren eerder al enkele pogingen ondernomen om de stad Enkhuizen voor Willem van Oranje te verkrijgen. Deze pogingen waren door toedoen van hevige stormen en invallende vorst, en het ingrijpen van de Spaanse vloot op de Zuiderzee, tot nog toe verijdeld. Toch bleef de prins volharden om de stad Enkhuizen aan zijn zijde te krijgen. Door haar centrale ligging beheerste het aanvoerroutes over de Zuiderzee. Voor beide partijen was het zaak om de dienst uit te maken in deze stad. De Spaanse landvoogd Alva had dit ook begrepen en daarom had hij admiraal Boshuizen bevolen met zijn vloot ter hoogte van Enkhuizen voor anker te gaan. Ondertussen werd een krijgsmacht naar Enkhuizen gezonden om de stad te bezetten. Dat was voor vele Enkhuizers te veel. Op 21 mei 1572 veroverde een klein aantal opstandigen de voornaamste gebouwen in de stad en zette de burgemeesters in de Drommedaris gevangen⁹⁾.

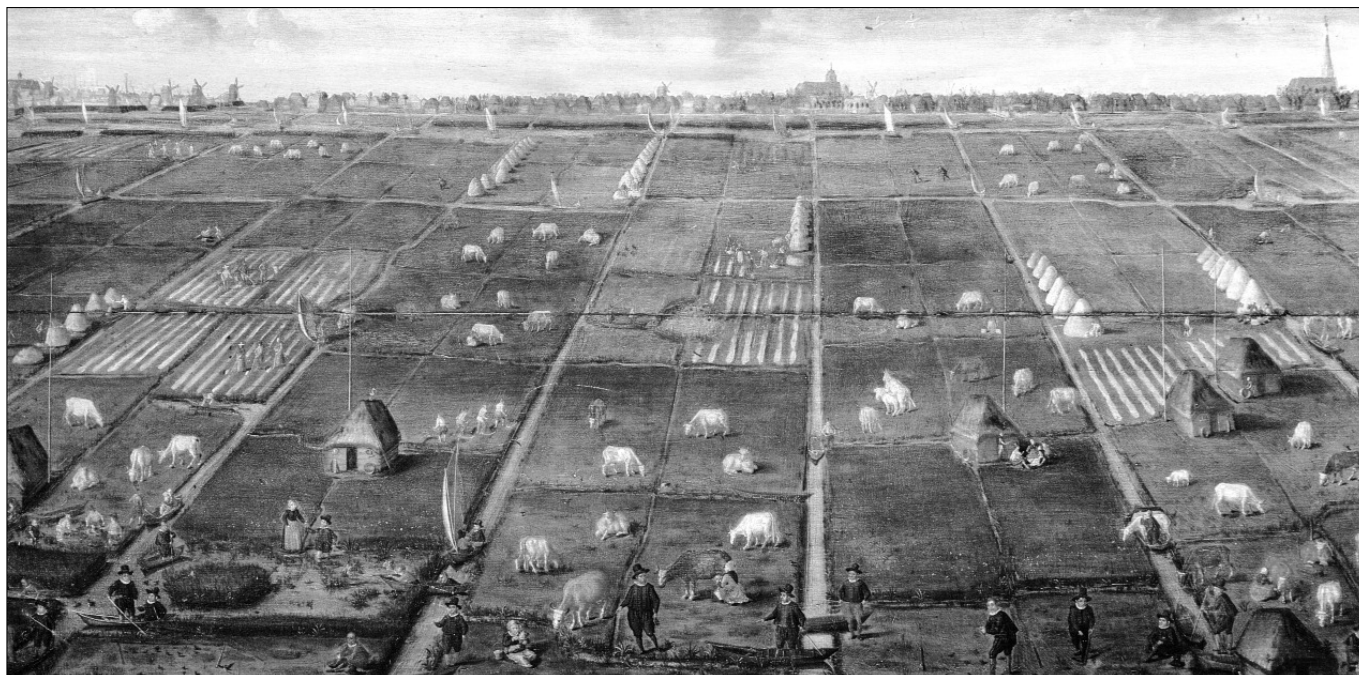
Met de verwachte aantocht van de geuzenvloot nam de bereidheid van vele Enkhuizers om tegen Alva en voor de prins in de strijd te gaan flink toe. Het maakten vele tongen los. De geruchten stegen ten top toen vernomen werd dat enige lieden uit Enkhuizen een snelle zeiler naar de Waddenzee hadden gezonden om de Watergeuzen naar de stad te halen. *'Om Enkhuizers te assisteren jegens de papisten'*. Daarbij waren sommige heethoofden van Enkhuizen van mening *'om zodra de geuzenschepen binnen waren, den Streecke met vlygende vaendel over te vallen ende te plunderen'*. Dit vanwege de grote rivaliteit tussen de steden.

De regeerders van het nabij gelegen Grootebroek maakten zich ondertussen zorgen over de geruchten van de aanstaande overgang van Enkhuizen. Daarom werden de dag er na, 22 mei, na een bijzondere vergadering van het rijkdom der Stede Broec, 30 personen die de belastingen oprachten, burgemeester Hillebrand Gerydts van Bovenkarspel en Cornelis Dircksz. naar Enkhuizen gezonden om zich op de hoogte te stellen van de bedoelingen van de Enkhuizers.

Daar werden ze welwillend ontvangen door het vernieuwde stadsbestuur, bestaande uit Herman Entesz., Anthonis Simonsz. en Pieter Heinsz., oud-schepenen, en verder Dierick Brouwer en Pieter Buykes *'die toentertydt het regiment hadden binnen Enchuysen'* omdat *'die burgemeesters selve gevangen waren'*. Zij vertelden dat zij de volgende morgen de geuzenschepen verwachtten, maar dat zij *'geensins in menige sijnde nocte oock gepeinst te hebben ommen de Langen Streecke te plunderen ofte yet te beschadigen. Dan dat sy begeren, dat die burgers uytte Streecke met butter, case ende ander suyvel vrylyken te Enchuysen te mercte souden willen comen naer oudergewoonten'*. Na deze vriendelijke woorden bedankten de burgemeesters van Grootebroek de Enkhuizers en stelden de wachtenden in Grootebroek gerust¹⁰⁾. Dat in tijden van oorlog en geweld de waarheid soms ver te zoeken is ondervonden de Strekers

niet veel later. Zodra de Watergeuzen bij de stad Enkhuizen aangekomen waren verscheen kapitein Gelis Steltman met vliegende vaendel in De Streek. Enkhuizen was in hun handen, nu het omliggende land nog. Slechts een houten poort aan het begin van het rechtsgebied van Stede Broec met daarbij wat ongeoeffende gemeentelijke rechtsdienaars kon deze opmars niet verhinderen. Zij werden eenvoudig aan de kant gezet.

Op dit schilderij uit 1606 is de polder Het Grootslag weergegeven. Op de achtergrond vanaf links Enkhuizen, Bovenkarspel en Grootebroek. De schilder van dit werk is onbekend. Herkenningpunten zijn hierbij, van links naar rechts, de Westerkerk van Enkhuizen, molens op de omwalling om Enkhuizen, molen gelegen iets ten oosten van de Broekerhavenweg, de kerk van Bovenkarspel (op hoek van 't padje), de Zuidermolens van polder Het Grootslag (waar nu het pand van het voormalig stoomgemaal staat) en geheel rechts de oude kerk van Grootebroek (wat nu de Protestantse kerk is). Vrouwen en mannen zijn weergegeven bij de uitvoering van verschillende werkzaamheden: wieden, zaaien, maaien, poten, rooien, dorsen met dorsvlegels en het melken van een koe. collectie Oud Enkhuizen

Daarna lag de onbeschermd landelijke stad voor lange tijd in de frontlijn van de strijd. Nu was het gedaan met de stedelijke vrijheid. Nu was het ook gedaan met pastoors en andere bedienaars van het oude geloof. De Streek werd een doorgangsweg voor Geuzen en de huurlegers van de prins.

De Enkhuizers blokkeerden dadelijk de Broekerhaven, zodat daar geen schip in of uit kon. Die handelsmogelijkheid voor Stede Broec was dus afgesloten. Enige andere lieden uit Enkhuizen die met de Geuzen waren meegekomen sloten stiekem de publieke Waag van Grootebroek af. Dat was een brutale ingreep. Een van de belangrijkste voorrechten van de stadsrechten van Stede Broec was de Waag als veilinggebouw voor de producten van het land. Sluiting hiervan betekende dat de boeren van Stede Broec hun opbrengsten van het land in de Waag van Enkhuizen moesten aanbieden. Daarmede moesten de boeren zich onderwerpen aan de financiële regels van Enkhuizen.

Later werd op last van de prins Willem de Zwijger de sluiting weer ongedaan gemaakt omdat *'de groote ende getrouwe dienst in de suydersee die sij tot vorderinghe van de gemeene vrijheyt bewesen ende betoont hebben'* aldus de prins¹¹⁾.

West- Friesland

De Geuzen namen hun intrek in Grootebroek. Want de stad Enkhuizen wilde net als de andere steden onder geen beding Spaanse troepen binnen de wallen, maar ook geen ander krijgsvolk zoals de woeste Geuzen. Het geuzenlegertje moest zelf maar zien hoe zij onderdak vond en aan eten kwam. Dat gebeurde op de gebruikelijke manier. Men trok in het leegstaande St. Elisabethklooster te Grootebroek. Het klooster was leeg omdat de zusters gevlucht waren voor het krijgsgeweld. Bij hun inname van het gebouw hebben de Geuzen gelijk *'al die beesten, groot ende cleijn, victualiën ende huysraedt des cloosters weghgenomen en gerooft'*. Verder moest naar oudergewoonte de gemeente ter plaatse, dus Grootebroek, hun legeringskosten vergoeden. De hoptienden van de geuzenvendels, waaronder Pieter van Hoef, maakten het zich maar wat gemakkelijk in het St. Elisabethklooster. Vechten en varen maakten hen blijkbaar dorstig. De Watergeuzen waren grote drinkebroers. Na hun vertrek uit het klooster lieten zij een enorm grote rekening aan drank van fl. 2200,- achter. Dit te betalen door de stad Stede Broec, waarvan Grootebroek deel uitmaakte.

Nog in 1590, achttien jaar na de bezetting in Grootebroek, voerde Oetgen Gijsbrecht., weduwe van Mr. Cerst Barentsz., in leven chirurgijn van Grootebroek, tegen de burgemeester en geëerde van Grootebroek een proces, waarbij zij verklaarde dat zij op bevel van gedaagden in 1572 en 1573 aan de

Tekening van H. de Winter, 1744.

De kerktoeren van Grootebroek gezien vanuit het westen. De brug op de voorgrond wordt de 'Cirisbrug' genoemd op de kaart van Drechteland, getekend door Govert Oostwoud.

collectie Westfries Archief

Geuzen bepaalde diensten heeft verleend, waarvoor zij 200 carolus guldens zouden betalen aan Pieter Heynsz op mindering van haar schuld aan hem. Zij verloor deze zaak echter en moest ook nog de gerechtskosten betalen.

De zusters van het klooster hadden bij de komst van het oorlogsgeweld, op aanraden van hun biechtvader, vermoedelijk Johannes Spaan, een goed heenkomen gezocht. Bij de komst van de Geuzen in De Streek was deze priester naar Friesland gevlucht, waar hij 'stierf van naerigheid, weijnich tijt daer geweest hebbende'¹²⁾.

Een andere oude stadsrekening van de gemeente Grootebroek

getuigt van de drinkgelagen die de Geuzen in het onbeschermd West-Friesland bedreven: 'Soe is de hopman Cabeljans faendel in Hooghkarspel gecoemen met sijn volek ende hebben verteerd tot Jan Siemerts 2 ponden 3 stuivers ende in de kerk van Hooghkarspel hebben zij verteerd 11 ponden en 6 stuivers en 14 penningen'¹³⁾.

Stede Broec in frontlinie

Stede Broec lag in de eerste jaren na de reformatie in de frontlijn van de Opstand tegen de Spanjaarden. Door de belegering van Haarlem door de Spanjaarden en vanwege het feit dat Amsterdam Philips II trouw bleef, was het opstandige Noord-Holland afgesloten van de rest van het land. De steden hier waren frontsteden geworden in de strijd tegen de Spanjaarden. De hele zomer en lang daarna was de Streek het toneel van doortrekkende troepen, getuige deze ontboezeming: 'In ockober quam wederom nieuwe bedrouftheyt dat omtrent Enckhuysen werderom gekomen waeren wel sestienhonderdt gosen(geuzen) soe uyt Bremen als uyt Hoomborch (Hamburg) ende reijsden op die Streeck'.

Deze manschappen waren nodig in de strijd om West-Friesland te behouden voor de Opstand. Een felle strijd ontbrandde in de omgeving van de stad Amsterdam die de landheer trouw was gebleven. Ook werden de Spaanse belegeraars van Haarlem het leven zo zuur mogelijk gemaakt. Bij verdere verovering van Noord-Holland hadden de Geuzen in Haringhuizen, nabij Schagen, de koster Adriaan Olofsz. opgepakt op beschuldiging dat hij zijn pastoor verborgen zou hebben gehouden. Na zijn ontkenning werd hij meegevoerd naar Enkhuizen om daar voor het geuzengerecht te verschijnen. Maar de tocht had zoveel tijd in beslag genomen dat zij 's avonds hun intrek namen in het huis van de Grootebroeker Cornelis Broersen. Deze was zelf gevlucht voor de Geuzen. Zijn vrouw werd gedwongen om een vuur te maken en voor slaapplaatsen te zorgen. Vol medelijden met het slachtoffer verweet zij de Geuzen hun ruwe optreden. Maar de enige reactie van de Geuzen was de mededeling dat de man de volgende dag zou worden opgehangen omdat hij het oude geloof niet wilde afzweren. Zijn smeekbeden om hem te sparen hebben hem niet geholpen. In de morgen van 1 november 1572 werd hij opgehangen aan een notenboom die stond voor het huis van Jan Freeksz. tussen de kerk en het klooster te Grootebroek. De boom werd kort daarna op last van de overheid omgehakt teneinde de herinnering aan dit gebeuren zo spoedig mogelijk te vergeten¹⁴⁾.

Republiek

Enkele jaren na de moord op prins Willem I werd in januari 1586 de Engelse graaf van Leicester tot

gouverneur-generaal voor Den Nederlanden beëdigd. De graaf kwam hier om de zaken eens flink op poten te zetten. Als overtuigd protestant was hij voorstander van een grotere invloed van de jonge Protestantse kerk op de staat en de samenleving. Het liefst wilde hij het geloof van de Calvinisten aan iedereen opleggen.

De gematigde Hollandse bewindhebbers vonden dat niet gepast. Zij hadden te maken met een omvangrijke meerderheid van niet-calvinisten, die niet gediend waren van zo'n scherpslijper.

Door het optreden van de Engelse graaf begonnen de staten gaandeweg voor een meer zelfstandiger staatsvorm te voelen. Voor het idee om de republiek een onderdeel te laten worden van een van de grote oorlogszuchtige staten, zoals Frankrijk of Engeland, werd niet zo gunstig gedacht. Door zijn heerszuchtig optreden werd de graaf van Leicester na verloop van tijd bijna overal afgewezen en zelfs buiten de besprekingen van de Heren Bewindhebbers gehouden. Verder raakte hij zijn aanzien nog meer kwijt doordat twee officieren van zijn Engelse leger de stad Deventer aan de Spanjaarden hadden verraden.

Dirck Sonoy, gouverneur van Noord-Holland (1572-1588).
collectie Gerard Sijm

Voorkant van een munt waarop het portret van de graaf van Leicester, Roger Dudley.
collectie Gerard Sijm

In een laatste poging om de steden te winnen voor zijn harde politiek heeft hij nog een rondreis gemaakt door West-Friesland. In de stad Hoorn werd hij enerzijds koel, doch met alle egerds ontvangen, maar de stad Enkhuizen liet hem van tevoren beleefd weten dat op zijn komst geen prijs werd gesteld. De stad stuurde hem enige afgevaardigden tegemoet, die de edelman in Grootebroek begroetten. Hoewel met beleefde woorden, zeiden zij klip en klaar dat hij niet moest komen. De graaf vrezende 'dat hij al zijn achtbaarheid zou verliezen' liet zich door de Grootebroekers inpalmen om zijn opzet even te vergeten en bleef daar overnachten voordat hij naar Medemblik vertrok. Daar heeft hij, als gouverneur-generaal van de Verenigde Republiek, de ijzervreter Dirck Sonoy in naam van koningin Elisabeth herbenoemd als gouverneur van Noord-Holland. Dirck Sonoy legde daarbij de eed van

trouw af aan de Engelse koningin Elisabeth en dus niet aan de republiek.

Maar meer dan de stad Medemblik, waar de troepen van Sonoy gelegerd waren, kreeg de graaf bij zijn rondreis niet achter zich. Toen het hem duidelijk werd dat zijn rol in de Lage Landen was uitgespeeld en vertrok hij als een verbitterd man weer naar Engeland.

Hiervan getuigt de tekst op de achterkant van zijn penning; 'Non gregem sed ingratos invitus desero' d.i. 'Tegen mijn wil verlaat ik niet mijn kudde, maar ondankbaren'.

Grootebroek

Omdat de krijgsverrichtingen zich langzamerhand verplaatsten buiten Holland, meer naar Brabant en Zeeland, was de Vlaamse Jan de Machielsz. in de gelegenheid om het beroep te aanvaarden als predikant in Grootebroek.

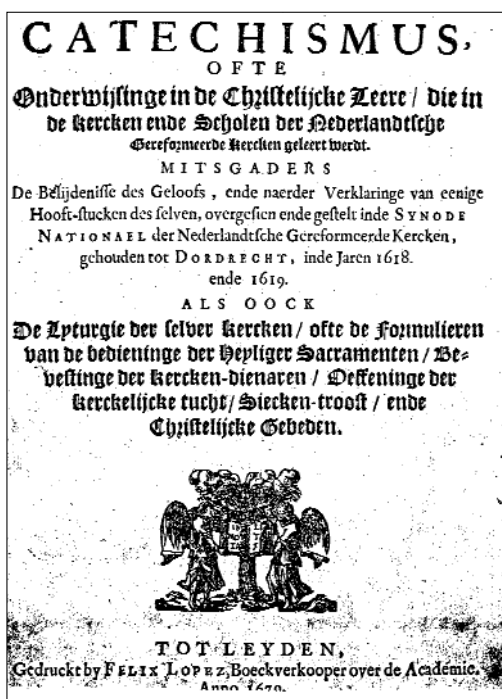
Deze hagepreker-predikant bij de Geuzen was voor de Inquisitie vanuit Vlaanderen naar Engeland gevlucht, en met de Watergeuzen mee gekomen naar West-Friesland. Op verzoek van de synode had hij deze benoeming aangenomen en kwam als vierde predikant, of te wel 'dienaar des Goddelijke Woords' naar Grootebroek. Daarmee was hij de vierde predikant na Cyprianus, die van 1574 tot 1580 predikant was, Suffrides Pauli Feytema, die begon in 1580,

Interieur van de Oude kerk te Grootebroek, 2010.
De preekstoel met achterschot en klankbord zijn uit de 17^e eeuw.
collectie Gerard Sijm

maar een jaar later naar Hallum verhuisde, en Gerrit Willemsz. die in 1581 wegens onduidelijkheden zijn ontslag kreeg. Om zijn recht te bepleiten in Den Haag kreeg deze predikant als alimentatie van de broeders, verenigd in de synode (kerkvergadering), enige jaren de somma van drie gulden per week¹⁵. In Grootebroek is Jan de Machielsz. getrouwd met Jacomine Struijves. Zij was ook afkomstig uit het Vlaamse land. De nieuwe protestantse gemeente maakte gebruik van de oude St. Johannes de Doperkerk ter plaatse. Het ruime gotische kerkgebouw, dat stond op het hoogste punt van de lage polder, zou wel veel te groot voor zijn kerkelijke gemeente geweest zijn. De gemeenschap van de nieuwe religie was en bleef klein. Dit kwam waarschijnlijk niet alleen door de uiterst strenge toelating van ledematen tot de 'ware religie'. Ook het langdurig verblijf van de gewelddadige Watergeuzen in het dorp, enige jaren tevoren, waar Jan deel van uit maakte, zullen de meeste Grootebroekers niet licht zijn vergeten.

Ongetwijfeld hebben velen wel wat gevoeld voor de vernieuwende nieuwe religie. Maar het onnodige geweld en de nieuwe geloofsvervolgingen waar het mee gepaard ging hebben velen afgeschrikt.

Voorblad van de catechismus van de nieuwe religie, ook gebruikt in de kerken van De Streek. collectie Gerard Sijm

Ook in de andere dorpen in het 'bevrijde' West-Friesland was de animo voor de nieuwe religie niet groot. De ambachtsheer van Obdam en Hensbroek vaardigde omstreeks 1575 een keur uit die een hoge boete stelde aan iedereen die 'uit grammen moede' de predikant uitschold of iemand voor 'papist' of dan wel 'geus' uitmaakte.

Veel kinderen werden na de reformatie niet meer gedoopt in de oude religie, wegens het ontbreken van een pastoor. 'Overmids dat sij tot gheen priester wisten te coemen ende die calvinisten seckte niet toegedaen en waeren'. De voormalige katholieke pastoor Cornelis Hendriksz. hield zijn overgebleven gelovigen en twijfelaars in 1587 voor ogen 'Zult gij dan zoveel heilige vaders, verlicht door de Heilige Geest, die schitterde door mirakelen, het Evangelie Gods met hun bloed bezegeld hebben, tegenspreken, en instemmen met geschriften van landlopers, door geen enkel mirakel bevestigd?'¹⁶.

Ook bij de nieuwe religie werden er weinig kinderen gedoopt. Men was in dat opzicht terughoudend vanwege de wisselende oorlogskansen. De kans dat de Geuzen de Opstand zouden verliezen was groot. En dan zouden de inschrijvingen in het doopregister kunnen leiden tot de nieuwe vervolgingen.

Het 'forme van een gemeynte' zal dan ook een behoorlijke uitdaging voor Jan geweest zijn. Aan de andere kant sprak de Westfriese mentaliteit hem wellicht aan. In Hondshoote, het dorp in Vlaanderen waar Jan vandaan kwam, regelden de wevers bij gebrek aan stadsrechten, er waren dus geen gilden, hun zaken zelf. De Westfriezen hebben hier hun zaken eeuwenlang ook zelf geregeld, zonder tussenkomst van een Heer. West-Friesland heeft nooit echt een adelstand gekend. De enige graaf die hier ter plaatse functioneerde was een gekozen dijkgraaf. Deze gang van zaken moest Jan als voorvechter van nieuwe tijden wel bevallen.

Evenals Grootebroek, dat op een verhoging in een lage polder lag, was het Vlaamse Hondshoote, waaruit hij verdreven was, ook gelegen op een soort landtong welke verder omgeven was door moerasachtig gebied. Daarbij was het dorp een standaardmolen rijk (vercryce molen), evenals in Grootebroek, waar aan De Tocht ook eeuwenlang een standaardmolen heeft gestaan. Het welvarende Vlaamse dorp had pas een prachtig stadhuis laten bouwen en een grote driehallenkerk, gewijd aan St. Servaas (1513), met een enorme stenen toren van 80 meter hoog. Het dorp kon dit doen omdat er duizenden wevers goed verdienden met de productie van een lichte en goedkope soort stof (saai of sayette), dat gretig aftrek vond. Ook Grootebroek beleefde, ondanks het krijgsgeweld, een bloeiperiode.

Veel bouwerslui verdiende goed geld aan de scheepvaart, waar ook veel landbouwproducten van de tuinderijen voor nodig waren.

Na de reformatie

Na de Reformatie waren in den lande, ook in Grootebroek, veel twistgesprekken over de zogenaamde wettelijkheid van het nieuwe geloof. Of wel de vraag of de nieuwe protestantse kerk als wettelijke opvolger van de oude kerk gezien moest worden, of juist niet? De mensen twijfelden tussen het oude en het nieuwe geloof. De nieuwe predikanten hadden na de machtswisseling natuurlijk het hoogste woord. Zij wisten nu te vertellen wat er allemaal mis was aan het oude geloof. De gelovigen die de oude religie trouw waren gebleven wisten daarop zo snel geen antwoord. Hun leidsmannen, zoals de voormalige pastoors, waren niet van een best gehalte geweest en vanwege het gebrekkige onderwijs in godsdienstsaken wisten de gelovigen van de oude kerk dit zelf niet goed onder woorden te brengen.

De twistgesprekken tussen de voor- en tegenstanders van de nieuwe religie liepen soms zo

hoog op dat het hier en daar tot gevechten leidde. De Grootebroekse schout, uiteraard zelf een aanhanger van de nieuwe religie, nodigde daarom de katholiek Hercke Gerritsz. uit tot een openbaar dispuut; *'in dien de hoch overicheit'* dit goedkeurde. Hercke zou een dispuut moeten aangaan, eerst met Jan de Machielsz. en later met de predikant uit Venhuizen, Nicolaas Dignusz. Ruych, die eerder pastoor van die parochie was geweest. Met enkele vrienden ging hij aan de studie. Zij beperkten zich tot een punt in zijn studie: *'de apostolische successie'*. Of te wel, of de nieuwe religie de wettelijke opvolger was van de oude religie? Veel werd er gestudeerd en gediscussieerd. Maar het was toch een moeilijke klus. De eenvoudige Hercke durfde later toch niet op het dispuut in te gaan wegens, naar zijn zeggen, zijn ongeletterdheid en vanwege *'dat hij zijn brood moest verdienen met zijn handen'*. Later is hij door verdere studie in de geestelijke stand van de oude kerk toe getreden¹⁷⁾.

Als predikant van Grootebroek is Jan de Machielsz. afgevaardigde geweest bij de synodes (kerkvergaderingen) van 1584 in Hoorn en 1591 te Enkhuizen, waar hij tot scriba werd benoemd. Verder heeft hij de particuliere synodes in Edam van 1592 en 1594 bijgewoond. In deze vergaderingen werd veel gesproken over de vorm van de nieuwe kerkgemeentes. Verder werd er veel over de geschiktheid van de te benoemen predikanten gedebatteerd. Er was een groot tekort aan gerespecteerde voorgangers. En de enkele voormalige pastoors die zich voor die functie hadden aangemeld gingen dikwijls weer over naar de gewoontes van de oude religie.

Op 22 juli 1593 verschenen Jan de Machielsz. *'dienaar der kerke in Grootebroeck'* en zijn huisvrouw Jacomine Struijves, oud omstreeks 54 jaar, voor notaris Willem Cornelisz. in het *'Wijndhuis'* te Grootebroek om te getuigen inzake een klacht van dienstmaagd Neltgen Jansdochter over het gedrag, omstreeks negen maanden geleden, van haar werkgever de heer Cornelis Volkertsz., secretaris van de Stede. Cornelis Volkertsz. betuigt zijn spijt daarover, maar niettemin wil Neltgen haar dienst verlaten en hem niet meer zien. Jacomine geeft aan dat Neltgen dit eigenlijk niet kan doen, want als het verhaal over deze gebeurtenis zou uitlekken zal iedereen met Cornelis gaan spotten. Daarop voegt de predikant haar nog toe dat zij zichzelf ook ten schande zou maken. Ze werd geboden om maar gewoon te blijven werken bij Cornelis.

Jan de Machielsz., waarschijnlijk geboren in het jaar 1539 in Belle (Bailleul-Fr.), overleed in 1595 op ongeveer 56-jarige leeftijd te Grootebroek. Hij was daarmee een van de weinige van de Zuid-Nederlandse opstandelingen die een natuurlijke dood gestorven is. Door zijn talenten dienstbaar te stellen als leidsman voor de strijders, als predikant van de Geuzen en als verbindingsman tussen de legeronderdelen van de Staten en van de prins van Oranje is hij heel belangrijk geweest tijdens de krietieke jaren van de Opstand.

Tekening van een onbekende, ca. 1780.

Zicht op de oude kerk te Grootebroek, gezien vanuit het noord-oosten. Rechts een dansend paar. Het pand met het uithangbord is de herberg 'De Zwaan'. collectie Westfries Archief

Uit het voorgaande blijkt dat er in de Streek geen beeldenstorm is geweest tijdens de jaren van de reformatie. De 'woelingen' die er wel geweest zijn kwamen niet vanuit de eigen bevolking, maar van personen komende van buiten deze streek.

Gerard Sijm, januari 2010

- 1) *'Hervorming in Westfriesland', Westfries Archief-155, F 21, P. Noordeloos.*
- 2) *'Enkele grepen uit de geschiedenis van de Stede Broec', blz. 33, M.A.J. Visser.*
- 3) *'Bijdrage aan de geschiedenis van de parochies Bovenkarspel, Grootebroek en Lutjebroek', blz. 348, P. Noordeloos.*
- 4) *'Sint Gommer en St. Pancratius', blz 18, W.H. de Boer.*
- 5) *'Kort verhaal der gedenckwaerdigste geschiedenis van Westvriesland', Claes Hauwert.*
- 6) *'De geschiedenis van de parochie St.Nicolaas te Lutjebroek', blz 14, W.F.M. Brieffies.*
- 7) *'Kerkhervorming in Enkhuizen', blz. 27, O. van Tricht.*
- 8) *'Van Beeldenstorm tot bestand', blz 145, Geoffry Parker.*
- 9) *'Enkhuizen Waterstad', blz. 14, P.M. Rooker.*
- 10) *'Bijdrage aan de geschiedenis van de parochiën Bovenkarspel, Grootebroek, Lutjebroek en Hoogkarspel', blz 377, P. Noordeloos.*
- 11) *Uit archief Grootebroek, document van 1 juli 1573.*
- 12) *'Een kijkje in de geschiedenis van Stede Broec', blz. 45, B. Voets.*
- 13) *'Beknopte geschiedenis van de parochie van de St.Laurentius te Hoogkarspel', J.M. Morsink.*
- 14) *'Bijdrage voor de geschiedenis van de parochiën Bovenkarspel, Grootebroek, Lutjebroek en Hoogkarspel, blz. 380, P. Noordeloos.*
- 15) *'Acta der provinciale en particuliere synoden', blz. 118, Reitma & van Veen.*
- 16) *'Mensen van klein vermogen', blz. 276, A..Th. van Deursen.*
- 17) *'Lekenapostelen tijdens de Hervorming', blz. 134-144, P. Noordeloos.*

--ooOoo--

Kermis in Grootebroek (1868)

In de 'Volksvriend' leest men het volgende: Op een der kermisdagen, welke te Grootebroek zoowel als in andere naburige dorpen, in weerwil der buitengewone hitte en algemeene behoefte aan drinkwater, ook dit jaar weder gevierd werd, waarbij de huizen opgevuld waren met drinkers en dansers, had, behalve menige vechtpartij, welke daarbij steeds aan de orde is en tot de kermispret mede behoort, een ergelijk tooneel plaats, waarvan de menschheid gruwen moet.

In dien voormiddag namelijk zagen twee personen, van welke de ééne gehuwd is en de andere een pauselijk zouaaf was, een man van dezelfde geloofsbelijdenis onder 't billaard slapende (nuchteren?) liggen.

Om dezen nu, gelijk ze zeiden, eene poets te spelen, lieten ze zich voor tien cents terpentijn aanbrengen en dit over zijn hoofd en langs zijn hals vloeijen; waarop ze een bos zwavelstokken namen en daarmee zijn hoofd in brand staken, 't welk ten deele van haar ontbloot en, gelijk ook de hals, met zware brandwonden werd bezet. Door toegesnelde hulp heeft de man nog 't leven behouden, doch veel pijn geleden. Van die moedwillige gruweldaad, waarvan de gevolgen niet berekend en ook niet te berekenen waren, met 't oog op de heerschende droogte, is oogenblikkelijk proces-verbaal opgemaakt.

Zoo werd dáár weder eene nieuwe bijdrage geleverd ten bewijze, tot welke schanddaden en verfoeijelijke baldadigheden, ja onmenselijke wreedheden de kermispretmakers door brooddronkenheid en in beschonken staat niet zelden overslaan, en hoe wenschelijk het zij te achten, dat niemand der welgezinden in den lande de voortdurende instandhouding der ontaarde kermissen nog langer in bescherming neme.

Peter Ruitenberg

Bron: Zierikzeesche Courant van 5 september 1868